

ՄՈՆԹԷՍՔԻԷՕ ԵՒ ԻՐ ԱՆՏԻՊ ԹՈՒՂԹԵՐԸ

Ֆրանսայի դրական աշխարհին համար յայտնութիւն մը եղաւ հրատարակութիւնը Մոնթէսքէիօյի Թուղթերուն աւելի քան 200 տարի վերջը, 1941ին, նախաձեռնութեամբ ծանօթ հրատարակիչ եւ դրադէտ Պէրնաո Կոասէի: (Les Cahiers, 1716-1755).

Այս թանկագին գանձը, որ անգամ մը եւս կը փայլեցնէ 18րդ դարու մեծ իմաստասէրին եւ պատմագէտին հանճարը, պահուած կը մնար Պոռտոյի քաղաքապետական մատենադարանին մէջ եւ երեւան հանուեցաւ պատահաբար: Նշանաւոր քննադատը, Սէնթ-Պէօլ, միշտ կը պահանջէր հրատարակել Ֆրանսայի քաղաքական ամենամեծ մատենագրին անտիպ ձեռագիրները, «Մտածումները», առանց դիտնալու թէ ուր կը գտնուին անոնք: 1939 Փետրուար 25ին «Ֆիկառօ» կարգ մը դոհարներ տպեց «Պարսկական Նամակներ»ու հեղինակէն, յայտնելով թէ անտիպ են եւ թէ Պոռտօ քաղաքը ածուրդի մը մէջ գնած է անոր ձեռագիրները, երեք հատոր:

Այսքանը բաւական եղաւ որպէսզի Պէրնաո Կոասէ ձեռք առնէ ամբողջ գործը, ստուգէ եւ հատորի մը վերածէ այս թանկագին թուղթերը, դասաւորելով, ծանօթագրելով, բաղդատութիւններ եւ լրացումներ կատարելով:

Հատորը արժանացաւ բազմաթիւ տպագրութեանց:

Այս Թուղթերը կամ «Տետրակները» կը պարունակեն Մոնթէսքէիօյի մտածումները նախ ինքն իր, յետոյ կեանքի բոլոր երեւոյթներու եւ բազմազան նիւթերու մասին, — մարդ, միտք, հայրենիք, պետութիւն, դրականութիւն եւ քաղաքակրթութիւն, հանրային կեանք, պատմութիւն, գիտութիւն, օրէնք, հին եւ նոր հեղինակներ, քննադատութիւն, լեզու, գրելու արուեստը, գրական սեռեր, քաղաքական ազատութիւն, հանրապետութիւն, միապետութիւն, կղեր, բանակ, եկեղեցի, ելեւմուտք, ազգերու նկարագիրը, դաւանանքներ եւ հաւատալիքներ, գեղարուեստ, ամուսնութիւն, Օրագիր եւայլն, նիւթեր որոնք չեն դրուած ուրիշ հատորներու մէջ: Մէկ խօսքով՝ անսպառ եւ բազմակողմանի շտեմարան մը՝ այնքան ինքնատիպ եւ սրբամիտ մտածումներու եւ վերլուծումներու, որոնք մինչեւ այսօր ալ կը պահեն իրենց խորութիւնը եւ թարմութիւնը:

Ահաւասիկ ծաղկեպունջ մը՝ իր «Օրագիր»էն. —

Յոյները կ'ըսէին. — «Մերանալը աղուոր բան է միայն Սպարտայի մէջ»: Ես կ'ըսէի. — Մերանալը աղուոր բան է միայն Վիեննայի մէջ: Այնտեղ վաթսուն տարեկան կիները սիրահարներ ունէին. տգեղները սիրահարներ ունէին. վերջապէս, Վիեննայի մէջ կը մեռնին, բայց չեն ծերանար:

****** Կը սիրեմ նոր դերք մը կարգալ հանրութեան դատաստանէն վերջը, այսինքն կը նախընտրեմ ես ինքա դատել հանրութիւնը քան դերքը:

****** Վճռած եմ կարգալ միայն լաւ դերքերը. ան որ դէշերը կը կարգայ, կը նմանի մարդու մը որ իր կեանքը կ'անցընէ դէշ ընկե-տութեան մը մէջ:

****** Երբ կը գործեմ, քաղաքացի եմ. բայց երբ կը դրեմ, մարդ եմ եւ Եւրոպայի բոլոր ժողովուրդները կը դիտեմ նոյն անկողմնակա-լութեամբ ինչպէս Մատակասքարի դանազան ժողովուրդները:

****** Պէտք է հաւանութիւն փնտռել, բայց երբեք ծափեր:

****** Կանոնները շինուած են միայն անմիտները ձեռքով առաջնոր-դելու համար: Մայրերը հազար կանոններ ունին իրենց պղտիկ աղ-ջիկները առաջնորդելու համար: Անոնք այդ կանոնները կը կրճա-տեն, քանի՜ մեծնան աղջիկները, ու վերջապէս մէկ հատի կը վերա-ծեն:

× Անդադար կը տեսնեմ մարդիկ որ կը քայքայեն իրենց առող-ջութիւնը դարման դարմանի վրայ բարդելով, որ արհամարհանքի կ'ենթարկուին միշտ պատիւներ փնտռելով, որ իրենց ստացուածքը կը կորսնցնեն աղահուսիս անձնատուր ըլլալով, որ իրենց հարըս-տութիւնը կը քանդեն փառասիրութեան թափ տալով:

× Ամօթխածութիւնը վայել է ամէն մարդու. բայց պէտք է դիտ-նաք յաղթել անոր եւ երբեք չկորսնցնել զայն: Ամէն մարդ պէտք է բարեկիրթ ըլլայ, բայց նաեւ ազատ:

× Կ'ըսէի Տիկին Շաթըլէի. — Ձեր քունէն կը զրկուիք փիլիսո-փայութիւն սորվելու համար. ընդհակառակն պէտք էր ուսումնասի-րել փիլիսոփայութիւնը, քննալ սորվելու համար:

× Ճշմարտախօս ըլլալ ամէն տեղ, նոյն իսկ իր հայրենիքին վը-րայ: Ամէն քաղաքացի պարտաւոր է մեռնիլ իր հայրենիքին համար, ոչ մէկը պարտաւոր է ստել անոր համար:

× Պէտք է զգուշանալ մահուան հանդէպ չափազանց արհամար-հանք ներշնչելով մարդոց. ատուլ կը խուսափին օրէնսդիրէն:

× Կ'ըսեմ անոնց որ անանուն նամակներ կը դրեն. — «Թաթար-ները պարտաւոր են իրենց անունները դնել իրենց նետերուն վրայ, որպէսզի մարդիկ իմանան թէ որմէ՜ կուզայ հարուածը»: Քաղաքի մը պաշարման ատեն, Փիլիպպոս Մակեդոնացին նետի հարուած իր ստացաւ: Նետին վրայ գրուած էր. — «Աստեր Փիլիպպոսի կը զրկէ այս մահացու սլաքը»:

Հասկաքաղ մըն ալ ցիրուցան՝ թղթատելով գրքին տասը գլուխ-ները. —

× Երբ արժանիքի տէր մարդ մը կը տեսնեմ, երբեք չեմ տար-

բալուձեր դան. բայց միշտ կը տարբալուձեմ միջակ մարդ մը որ քանի մը բարեմասնութիւններ ունի :

× Թէ Պապ ըլլալու պատիւն ունենայի, պիտի ճամբէի բոլոր արարողապետները եւ պիտի նախընտրէի մարդ մը ըլլալ քան Աստուած մը :

× Ոչ հանդուտեան թոշակ կը պահանջեմ հայրենիքէս , ոչ պատիւ , ոչ ալ շուք . ինքզինքս լիովին վարձատրուած կը դգամ այն օգով դոր կը շնչեմ անոր մէջ . միայն պիտի ուզէի որ չապականեն դայն :

× Անասունները աւելի երջանիկ են քան մենք . անոնք խոյս կու տան չարիքէն , բայց երբեք չեն վախնար մահէն , որու մասին բնաւ դադափար չունին :

× Դրամին համար պիտի ըսէի ինչ որ կ'ըսէին Կալիդուլայի համար . — Երբեք չէր իղած այնքան բարի ստրուկ մը եւ այնքան չար տէր մը :

× Բոլոր վախկոտ մարդիկը յօժարութեամբ կը սպառնան : Պատճառն այն է որ կը դգան թէ սպառնալիքները մեծ ազդեցութիւն պիտի դործեն իրենք իրենց վրայ :

× Գլուխ մը որքան պարապ է , այնքան աւելի կը ջանայ պարպուիլ :

× Յաճախ կիները ազահ են սնապարծութեամբ եւ ցուցնելու համար թէ մարդիկ ծախքեր կ'ընեն իրենց համար :

× Կ'ըսեն թէ Թուրքերը անիրաւ են , թէ հարկ է կիները առաջնորդել եւ ոչ թէ բռնութեան ենթարկել : Իսկ ես կ'ըսեմ թէ պէտք է որ կիները հրամայեն , եւ կամ հնազանդին :

× Ի՛նչ աղուոր քան է բանակի զօրավար ըլլալ . վաթսուն տարեկանին անոր համար կ'ըսեն թէ երիտասարդ է :

× Քննադատները կը նմանին այն նկարիչին որ աքլոր մը դծելէ վերջ , իր աչկերտներուն կ'արգիլէր որ աքլորներուն թոյլ տան մօտենալ իր պատկերին :

× Ստրկութեան մատնուած ազգի մը մէջ կ'աշխատին եղածը պահել քան ստանալ . ազատ ազգի մը մէջ աւելի կ'աշխատին ստանալ քան պահել :

× Աշխարհի գրեթէ բոլոր ազգերը կը թաւալին սա շրջանակին մէջ , — նախ բարբարոս են . նուաճումներ կը կատարեն եւ կը դառնան քաղաքակիրթ ազգեր . այդ քաղաքակիրթութիւնը կը մեծցնէ զիրենք եւ կը դառնան բարեկիրթ ազգեր : Քաղաքավարութիւնը կը տրկարացնէ զիրենք , կը նուաճուին եւ դարձեալ կը դառնան բարբարոս : Վկայ՝ Յոյները եւ Հռովմայեցիները :